

बी.एड. प्रशिक्षणार्थीच्या प्रभावी अध्ययन-अध्यापनासाठी मोबाईलचा वापर -एक अभ्यास

प्रा.डॉ. महादेव सदाशिव डिसले

सहयोगी प्राध्यापक

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, बार्शी जि. सोलापूर

सारांश (Abstract)

आज माहिती संप्रेषण संतज्ञानाच्या युगामध्ये (Mobile) हे एक संप्रेषणाचे प्रमुख साधन/माध्यम बनले आहे. आज मोबाईलचा वापर सर्वच स्तरांतील व्यक्ती करत आहेत. फक्त संप्रेषणासाठी म्हणून आलेला मोबाईल आता माहितीची साठवणूक, देवाणघेवाण, इंटरनेटचा वापर इ. साठी वापरला जात आहे. मोबाईल वापरणारा सर्वात मोठा गट म्हणून विद्यार्थ्यांकडे पाहिले जाते. या मोबाईलचा वापर शिक्षक-प्रशिक्षणामध्ये सेवापूर्व प्रशिक्षण घेत असलेले विद्यार्थी अध्ययनासाठी कसा करतात हा एक कुतूहलाचा विषय झाला.

मोबाईल तंत्रज्ञान हे सरळ-सरळपणे अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये कृतीला प्राधान्य देते. बी.एड. अभ्यासक्रमात प्रशिक्षणार्थीना विविध प्रात्याक्षिक कार्ये करावी लागतात. संशोधक हा शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयामध्ये सहाय्यक प्राध्यापक पदावर सेवेत असल्याने प्रशिक्षणार्थी मोबाईलचा वापर कशा-कशासाठी करतात या कुतूहलातूनच हे संशोधनाचे कार्य हाती घेतले आहे. निरीक्षणावरून संशोधकाच्या असे लक्षात आले की, प्रशिक्षणार्थी कविता ऐकविण्यासाठी, तज्ज्ञांची व्याख्याने रेकॉर्डिंग करण्यासाठी, वेगवेगळी छायाचित्रे काढण्यासाठी व तो विद्यार्थ्यांना अध्यापनादरम्यान दाखविण्यासाठी मोबाईल वापरतात. तसेच एक गणकयंत्र म्हणून, एस.एम.एस. पाठविण्यासाठी, ब्लू-टूथ हे तंत्रज्ञानाद्वारे माहितीच्या देवाणीसाठी या व अशा विविध कारणांसाठी बी.एड. प्रशिक्षणार्थी मोबाईलचा वापर करतात. तेव्हा अध्ययन - अध्यापन प्रक्रियेमध्ये प्रशिक्षणार्थी मोबाईल कोणत्या उद्देशाने वापरतात, त्यावर लिंगभेद, प्रशिक्षणार्थीच्या राहण्याचे ठिकाण, शिकण्याचे व शिकविण्याचे ठिकाण या घटकांचा प्रभाव पडतो काय? या मुद्यांचा विचार संशोधकाने प्रस्तुत संशोधनातून मांडला आहे.

मुख्य शब्द :- बी.एड. प्रशिक्षणार्थी, प्रभावी अध्ययन-अध्यापन, मोबाईलचा वापर

प्रस्तावना

आज माहिती संप्रेषण संतज्ञानाच्या युगामध्ये (Mobile) हे एक संप्रेषणाचे प्रमुख साधन/माध्यम बनले आहे. आज मोबाईलचा वापर सर्वच स्तरांतील व्यक्ती करत आहेत. फक्त संप्रेषणासाठी म्हणून आलेला मोबाईल आता माहितीची साठवणूक, देवाणघेवाण, इंटरनेटचा वापर इ. साठी वापरला जात आहे. मोबाईल वापरणारा सर्वात मोठा गट म्हणून विद्यार्थ्यांकडे पाहिले जाते. या मोबाईलचा वापर शिक्षक-प्रशिक्षणामध्ये सेवापूर्व प्रशिक्षण घेत असलेले विद्यार्थी अध्ययनासाठी कसा करतात हा एक कुतूहलाचा विषय झाला.

मोबाईल तंत्रज्ञान हे सरळ-सरळपणे अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये कृतीला प्राधान्य देते. बी.एड. अभ्यासक्रमात प्रशिक्षणार्थीना विविध प्रात्याक्षिक कार्ये करावी लागतात. संशोधक हा शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयामध्ये सहाय्यक प्राध्यापक पदावर सेवेत असल्याने प्रशिक्षणार्थी मोबाईलचा वापर कशा-कशासाठी करतात या कुतूहलातूनच हे संशोधनाचे कार्य हाती घेतले आहे. निरीक्षणावरून संशोधकाच्या असे लक्षात आले की, प्रशिक्षणार्थी कविता ऐकविण्यासाठी, तज्ज्ञांची व्याख्याने रेकॉर्डिंग करण्यासाठी, वेगवेगळी छायाचित्रे काढण्यासाठी व तो विद्यार्थ्यांना अध्यापनादरम्यान दाखविण्यासाठी मोबाईल वापरतात. तसेच एक गणकयंत्र म्हणून, एस.एम.एस. पाठविण्यासाठी, ब्लू-टूथ हे तंत्रज्ञानाद्वारे माहितीच्या

देवाणीसाठी या व अशा विविध कारणांसाठी बी.एड. प्रशिक्षणार्थी मोबाईलचा वापर करतात. तेव्हा अध्ययन - अध्यापन प्रक्रियेमध्ये प्रशिक्षणार्थी मोबाईल कोणत्या उद्देशाने वापरतात, त्यावर लिंगभेद, प्रशिक्षणार्थीच्या राहण्याचे ठिकाण, शिकण्याचे व शिकविण्याचे ठिकाण या घटकांचा प्रभाव पडतो काय? या मुद्द्यांचा विचार संशोधकाने प्रस्तुत संशोधनातून मांडला आहे.

2) समस्या विधान

बी.एड. प्रशिक्षणार्थीच्या प्रभावी अध्ययन- अध्यापनासाठी मोबाईलचा वापर -एक अभ्यास

3) संशोधनाची उद्दिष्टे

- 1) बी.एड. प्रशिक्षणार्थीचा अध्ययन - अध्यापन प्रक्रियेत मोबाईल वापरण्याच्या उद्देशाचा शोध घेणे.
- 2) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत मोबाईलचा उपयोग करणाऱ्या बी. एड. प्रशिक्षणार्थीचा लिंगभेदानुसार अभ्यास करणे.
- 3) बी. एड. प्रशिक्षणार्थीच्या रहिवासानुसार (शहरी /ग्रामीण) त्यांच्या अध्ययन - अध्यापन प्रक्रियेतील मोबाईलच्या वापराचा अभ्यास करणे.

4) संशोधन परिकल्पना

- 1) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये मोबाईलचा वापर करणाऱ्या स्त्री प्रशिक्षणाची व पुरुष प्रशिक्षणार्थीच्या संख्येत फरक आढळत नाही.
- 2) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये मोबाईलचा वापर करणाऱ्या ग्रामीण व शहरी भागातील प्रशिक्षणार्थीमध्ये फरक आढळत नाही.
- 3) प्रस्तुत संशोधन हे पुण्यश्लोक आहिल्यादेवी होळकर सोलापूर विद्यापीठ, सोलापूरच्या अभ्यासक्रमाशी संबंधित आहे.
- 4) प्रस्तुत संशोधन हे बी.एड. मधील मराठी, हिंदी व इंग्रजी या अध्यापन पध्दती असणाऱ्या प्रशिक्षणार्थीशी संबंधित आहे.

5) संशोधनाची कार्यपध्दती

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीमधील सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केला असून असंभाव्यतेवर आधारित सहेतूक नमुना निवड पध्दतीचा वापर करून एकूण पाच (5) शिक्षणशास्त्र

महाविद्यालयातील 100 प्रशिक्षणार्थींची नमुना निवड म्हणून निवड करण्यात आली आहे. यामध्ये जे प्रशिक्षणासाठी मोबाईलधारक आहेत त्यांना अग्रक्रम देण्यात आलेला आहे.

नमुना म्हणून निवडलेल्या प्रशिक्षणार्थींकडून माहिती संकलित करण्यासाठी संशोधकनिर्मित प्रश्नावली वापरली असून या प्रश्नावलीमध्ये बी.एड. प्रशिक्षणार्थी मोबाईलचा उपयोग कशा रीतीने करता यावर आधारित अध्ययन, अध्यापन, सादरीकरण, माहितीची देवाण-घेवाण करणे, चित्रांची देवाण-घेवाण करणे, फोटो काढणे व त्यांचा वापर प्रभावी अध्ययन- अध्यापन प्रक्रियेसाठी करता काय, हे जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. वरील घटकांवर आधारित 30 प्रश्नांची प्रश्नावली प्रशिक्षणार्थींकडून भरून घेण्यात आली. प्रश्नावलीद्वारे संकलित झालेल्या माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करण्यासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन, क्रांतिक अंक (CR) या संख्याशास्त्रीय तंत्रांचा वापर केला आहे.

6) माहितीचे विश्लेषण

अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये मोबाईलचा शैक्षणिक साधन म्हणून उपयोग करण्याविषयी प्रतिसादकांकडून प्राप्त झालेली मध्यमान, प्रमाण विचलन (S.D.) आणि क्रांतिक अंक (CR) यांची मूल्ये पुढील सारण्यांमध्ये मांडण्यात आलेली आहेत.

सारणी क्र.1

अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत मोबाईल वापरण्याचा हेतू

हेतू	शब्द कोश म्हणून वापर (As a Dictionary)	कविता ऐकविण्यासाठी वापर	चित्र दाखविण्यासाठी वापर	माहितीची देवाण घेवाण करण्यासाठी	रेकॉर्डिंग साठी	एस.ए म.एस साठी
शेकडा प्रमाण	46%	34%	42%	54%	48%	69%

वरील सारणी क्रमांक 1 चे निरीक्षण करता असू दिसून येते की, मोबाईलचा 69 टक्के प्रशिक्षणार्थी एस.एम.एस. साठी वापर करतात, 54 टक्के प्रशिक्षणार्थी माहितीची देवाणघेवाण करण्यासाठी वापर करतात तर 34 टक्के प्रशिक्षणार्थी हे कविता ऐकविण्यासाठी मोबाईलचा वापर करतात.

सारणी क्र.2

**अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये मोबाईल वापर
करणाऱ्या ग्रामीण व शहरी भागातील
प्रशिक्षणार्थीमध्ये फरक दर्शविणारी सारणी**

लिंग	एकूण प्रतिसाद क (N)	मध्यमा न (m)	प्रमाण विचल न (S.D.)	क्रांति क अंक (C.R.)	शून्य परिकल्प ने संदर्भात निर्णय (0.05 स्तर)
ग्रामी ण	50	23.30	16.88	5.18	स्वीकार
शहरी	50	41.50	18.45		

यावरून अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये मोबाईलचा वापर करणाऱ्या ग्रामीण व शहरी भागातील प्रशिक्षणार्थीमध्ये सार्थ फरक आढळत नाही. परंतु सारणी क्रमांक 3 चे वेगळ्या पध्दतीने निरीक्षण केल्यास सारणीमधील क्रांतिक अंक (CR) मूल्य 5.18 आहे व ग्रामीण शहरी प्रशिक्षणार्थीच्या मध्यमानाच्या मूल्यात फरक असल्याने शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागण्याची शक्यता वरील संख्याशास्त्री माहितीच्या निरीक्षणानुसार वाटते. परंतु रहिवासामधील हा फरक येथे दुर्लक्षण्यात आला आहे.

- 2) सराव अध्यापनात बी.एड. प्रशिक्षणार्थी चित्र दाखविण्यासाठी व विद्यार्थ्यांना कविता ऐकविण्यासाठी मोबाईलचा वापर करतात.
- 3) अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेमध्ये मोबाईलचा वापर करणाऱ्या ग्रामीण व शहरी भागातील प्रशिक्षणार्थीच्या मध्यमानात फरक पडतो. म्हणजेच रहिवास या घटकाचा प्रशिक्षणार्थीच्या अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत मोबाईलचा वापर करण्यावर प्रभाव पडतो. कारण शहरी भागातील प्रशिक्षणार्थी हे ग्रामीण भागातील प्रशिक्षणार्थीपेक्षा जास्त प्रमाणात आपल्या अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत मोबाईलचा वापर करतात.

संदर्भसूची

- 1) Best, J.W. and Khan, J.V. (1986), 'Research in Education'. New Printiece Hall inc.
- 2) Koul, Lokesh (1988), 'Methodology of Educational Research', New Vikas Publishing House Pvt.Ltd.
- 3) Pretti Kumar (Oct.2008), 'Mobile-Assisted English Language Learning Edutracks, Vol. 8, No.2
- 4) Chavan, Ganesh (2009), 'Teaching-Learning: Traditional to Modern', Pune Nityanutan Publication.
- 5) Nimbalkar, S.J. (2011), 'Mobile: Teaching-Learning Device', Mumbai Unpublished Article.

7) निष्कर्ष

संशोधकास प्राप्त झालेले संशोधनाचे ठळक निष्कर्ष पुढीलप्रमाणे आहेत.

- 1) बी.एड. प्रशिक्षणार्थी मोबाईल उपयोग S.M.S. पाठविण्यासाठी, माहितीची देवाणघेवाण करण्यासाठी, रेकॉर्डिंगसाठी जास्तीत जास्त प्रमाणात करतात.